

Kiss Henriett

TISZTELGÉS RÁCZ ALADÁR MŰVÉSZETE ELŐTT

Ezzel az írással a Jászság nagy szülöttének, Rácz Aladárnak a művészete előtt tisztelgünk egy róla írott könyv fellapozásával és rövid bemutatásával.

Zenetörténészek monográfiáinak főhőse általában egy zeneszerző. Kroó György zenetörténész, a magyar zenetudomány egyik legjelentősebb XX. századi képviselője 1979-ben, a Zeneműkiadó gondozásában megjelent könyvében mégis egy előadóművész, Rácz Aladár életét és művészetét állította vizsgálódásának középpontjába.¹ Tudnunk kell, hogy Kroó tanár úr kiváló zenekritikus is volt. Hosszú évtizedeken át lehetett hallani zenekritikáit az általa alapított Új Zenei Újság című rádióműsorban, a Bartók Rádióban. Emellett az Élet és Irodalomban is rendszeresen írt koncertélményeiről. A tanár úr nagyon szerette a magas színvonalú előadóművészi teljesítményeket. Rácz Aladár cimbalomjátéka egész életére szólóan magával ragadta. Ennek bizonyítékát jelentik azok a kritikák is, amelyeket ugyan nem Rácz Aladár, hanem más művészek előadásáról írt, de akiknek játékát hallgatva időről-időre felbukkant az emlékezetében Rácz Aladár alakja. A cimbalomművész improvizálásai jutottak eszébe akkor, amikor Nicanos Zabauta hárfaművészt, a King's Singers énekegyüttest, Jean Pierre Rampal fuvolaművészt, Peter Williams csembalóművészt, vagy éppen Schiff András zongoraművészt hallgatta.² Amikor a cimbalom került szóba, Kroó tanár úr mindig megemlítette írásában Rácz Aladár nevét, és utalt korszakalkotó jelentőségére.³ A tanár úr „csillagos óráknak” nevezte azokat a zenehallgatással töltött órákat, amikor a legkitűnőbb előadóművészek legkitűnőbb interpretációit élvezhette. Számára Rácz Aladár játékának hallgatása is „csillagos órákat” jelentett. Az a magas szintű szakmai tudás, az a lelkesedés és precizitás, amely Kroó György valamennyi munkáját jellemezte, érződik a Rácz Aladárról szóló könyvében is. Ez a könyv, bár már több mint három évtized telt el a megjelenése óta, ma is a legátfogóbb és legtökéletesebb magyar nyelvű monográfia Rácz Aladár életéről és művészetéről. Tekintsük most útikalauzul mi is ezt a könyvet a cimbalomművész életútjának felidézéséhez!

Rácz Aladár 1886. február 28-án született Jászapátiban. Édesapja, Rácz Pál révén cigány származású volt. Rácz Pálnak Balázs Judittal kötött házasságából tizennégy gyermeke született, Aladár a harmadik volt a sorban. Rácz Pál muzsikás cigány volt.

A Rácz-család 1888-89-ben Jászberénybe költözött, ahol az édesapa a helybeli Lakatos-bandában brácsázott.

1 Kroó György: Rácz Aladár. Budapest, Zeneműkiadó, 1979

2 A mikrofonnál Kroó György. Új Zenei Újság. 1960-1980. Budapest, Zeneműkiadó, 1981. 1970. október 24., 1978. június 10. rádióadások. Sári László (szerk.): A mikrofonnál Kroó György. 1981-1997. Magyar Rádió Rt. 1998. 1984. november 3., 1987. december 5., 1990. március 24. rádióadások.

3 Zenei panoráma. Kroó György írásai az Élet és Irodalomban (1964-1996). Összegyűjtötte és közreadja: Várkonyi Tamás. Gramofon Könyvek. Klasszikus és Jazz Nonprofit Kft, 2011. Papp Lajos cimbalomdarabjai 67-68. oldal, Bartók-dokumentumok 118-119. oldal, Jemnitz, a zenekritikus, 144-146. oldal, Magyar cimbalom 160-161. oldal, Művek kürtre 230-232. oldal

Rácz Aladár muzsikus, cimbalmos szeretett volna lenni. Három éves korában vett először verőket a kezébe. Édesapja előjátszotta neki a dallamokat, ő pedig hallás után kiverte azokat a cimbalmon. A kottát egyikük sem ismerte. Nyolc-kilenc éves lehetett Rácz Aladár, amikor sor került első nyilvános bemutatkozására a jászberényi Lehel kávéházban. Ezt követően tizennégy éves koráig apja, és a prímás Feri bácsi mellett muzsikált a Lehelben. Ekkoriban a népies műdalok jelentették számára a zenét. Tizenhat éves volt, amikor a Lakatos-banda Budapesten az Emke kávéházba kapott szerződést. Rácz Aladár a szerződés lejártá után is a fővárosban maradt. Kávéházakban muzsikált és zongorázni tanult. 1910-ben nagy fordulatot vett az élete: egy párizsi cigányzenekarba kapott szerződést.

A cigányzenekar Párizs mellett Franciaország több városában, a spanyol határvidéken, Skóciában és Egyiptomban is muzsikált. Rácz Aladárt mindenhol megbecsülték a játéka és a szerénysége miatt. Ekkoriban már virtuóznak számított, improvizációinak mindenhol híre ment. Kairóban felfigyelt játékára Camille Saint-Saëns francia zeneszerző is, aki a „cimbalom Lisztjének” nevezte el Rácz Aladárt. A fiatal cimbalmos 1913-ban feleségül vette Nahay Teréz Katalint, akibe még a budapesti évek alatt szeretett bele. 1914-ben, a világháború előtt Genfben szerződött. A következő tizennégy évben Svájc lett az otthonuk. Kávéházakban muzsikált, és önmagát képezte. Megtanult franciául is. 1914-től maga készítette verőt, valamint új fogást kísérletezett ki. Cimbalmot is készített saját kezűleg. 1914-ben egy genfi bárban lépett fel Rácz Aladár, amikor Ernest Ansermet karmester társaságában első alkalommal hallotta őt játszani Igor Stravinsky, a világhírű orosz zeneszerző. Stravinskyt elbűvölte Rácz Aladár előadása és a cimbalom hangja. Teljesen beleszeretett a hangszerbe. Ebben az időben több művet is komponált, amelyekben fontos szerep jut a cimbalomnak. Ez a találkozás és a két művész barátsága legendává vált. Nincs olyan zenetörténeti könyv, amely ne említené meg kettejük kapcsolatát. Az 1920-as években már új utakon kezdett járni Rácz Aladár: Johann Sebastian Bach szóló hegedűre komponált partitúráit próbálta meg átírni cimbalomra. Ezt követően Bach kétszólamú invencióival, Scarlatt-i szonátákkal és Rameau-darabokkal is kísérletezett. Így értékelte ezt a váltást Kroó György: „... Ez a zene alakította át a cigány-cimbalmost klasszikus pódiumművésszé; ez nevelte kávéházi zenészből és ösztönös improvizátorból európai muzsikussá. És ez a repertoár, – az 1700-as évek zenéje – lett az a birodalom, amelyet Rácz Aladár körüljárt, amelyet fokozatosan meghódított, amelynek egyik legavatottabb tolmácsolójává vált, s amelyhez ettől kezdve egész életén át hűséges maradt. ...” 1926. május 25-én, Lausanne-ban, életében először önálló nyilvános hangversenyt, szóló cimbalomestet adott Rácz Aladár. Ez volt az újkori zenetörténet legelső cimbalomestje. Ennek az időszaknak fontos magyar zenetörténeti vonatkozása, hogy 1929. december 29-én Rácz Aladár játszotta Kodály Zoltán Hány-szvitjének genfi bemutatóján a cimbalom szólamot. Zeneszerző, mű és előadó egymásra találásának újabb nagyszerű pillanatai voltak ezek. A vichy-i Casino-ban 1929. július 13-án rendezett hangverseny fordulópontot jelentett Rácz Aladár pályafutásában. Ez volt az utolsó szóló cimbalom hangversenye. Az 1930. január 14-i hangversennyel kezdő-

dően már zongorával kísért cimbalomesteken lehetett hallani a játékát. A zongoránál, immár mindvégig, a svájci Yvonne Barblan, Rácz Aladár későbbi felesége ült. Népies műdalokkal, nótákkal és csárdásokkal kezdtek, de nemsokára már Couperin-darabok is szerepeltek a repertoárjukon.

1931-ben, a svájci évek után Párizsban telepedtek le. Ez év augusztus 27-én Rácz Aladár és Yvonne Barblan összeházasodtak. 27 éven át, Rácz Aladár haláláig voltak egymás társai és munkatársai. A párizsi évek alatt felmerült egy magyarországi utazás terve is, amelyre 1934-ben került sor. Ekkor Budapestre és Jászberénybe is ellátogatott a művészházaspár. A fővárosban egy Csitti nevű cigánymuzsikussal való versengés megmutatta, hogyan értékelték a honi cigánymuzsikusok Rácz Aladár játékát huszonöt külföldön töltött év után. Szerintük „Rácz Aladár kivetkőzött cigánymivoltából, elárulta a hagyományos repertoárt, technikát, még a verőfogást is”. Ez az idegenkedés, távolság innentől kezdve egyre csak nőtt Rácz Aladár és a többi cigány muzsikus között. Rácz Aladár magyarországi látogatása során megismerkedett a fiatal Cziffra Györggyel, a későbbi világhírű, cigány származású zongoraművésszel, valamint találkozott Kodály Zoltánnal és Bartók Bélával is.

1935-ben Magyarországon telepedett le a Rácz-házaspár. Budapesten, a József utca 2. szám alatt leltek új otthonra. Az első években sokáig az egyetlen lehetőséget a rádióbeli fellépések jelentették számukra. Rácz Aladár neve így, a rádió révén került be a köztudatba. A cimbalomművész 1936-ban egy házi hangversenyen ismerkedett meg Szabolcsi Bence zenetörténésszel, akihez haláláig szoros barátság fűzte. Az 1936. július 3-ai újabb rádióhangverseny jelentőségét az adta, hogy ettől kezdve a műsor egy részét lakklemezre vették fel, és rövidhullámon egy későbbi időpontban újra sugározták. (Ezek a felvételek Rácz Aladár játékaról, sajnos, nem maradtak fenn.) A rádióhangversenyek és az egyre szaporodó lelkes kritikák ellenére nehezen tudtak megélni Ráczék. Leginkább francia nyelvórákból tartották fenn magukat.

Rácz Aladár 1937. március 19-én adta első budapesti cimbalomestjét a Zeneakadémián. Ezt a hangversenyt meghallgatta Kodály Zoltán és Bartók Béla felesége, Pásztor Ditta is. A bemutatkozás nagyon jól sikerült. A kritikák pozitívan számoltak be az eseményről. 1938-ban, hosszas huzavona után, a Zeneakadémia tanárává nevezték ki Rácz Aladárt. Az első tanév nagy csalódást jelentett számára. Növendékei szerény képességűek voltak, ambíciójuk mindössze arra terjedt ki, hogy a vendéglátói hagyományos zenekari repertoárt ellássák, vagy műkedvelő cimbalmozásra képezzék ki őket. Az első év csalódása után még sokáig frusztráltan tanított. Három tanítványban lelte idővel örömét: Gerencsér Ferenc, Szalay József és Tóth Elek a későbbi évfolyamok hallgatói voltak. 1940 áprilisában megszakadt Rácz Aladár nyilvános előadóművészi pályája és elmaradtak önálló hangversenytermi estjei is. Reuma kínozta. Ez a betegség élete végéig elkísérte. A gyakorlás, a hangszerjáték hol ment, hol nem. 1940 júniusában új lakásba költözött a házaspár. Budán a Torbágyi út ma egykori híres lakója nevét viseli. Rácz Aladár a betegsége alatt szabadágon volt, zeneakadémiai tanítását sem tudta ellátni. Kórházakban, szanatóriumokban telt az idő. Ezekről az évekről a legtöbbit a három jó barát, Tóth Aladár zenekritikus, a Magyar Állami Ope-

raház későbbi igazgatója, Szabolcsi Bence és Rác Aladár levelezéséből tudjuk meg. Ők, Tóth Aladár és Szabolcsi Bence voltak azok, akik cimbalomiskola és önéletrajz megírására buzdították Rác Aladárt.⁴ Rác Aladár 1942. januári újabb rádióhangversenyét betegsége miatt már a lakásából közvetítették. Az év őszén ismét tanítani kezdett a Zeneakadémián. 1945. október 27-én adta utolsó nyilvános hangversenyét. Szívproblémái miatt vissza kellett vonulnia a koncertezésről. Az 1946/47-es tanévtől, ismét betegsége miatt, engedéllyel, az otthonában tartotta meg a zeneakadémiai cimbalomóráit. A Rác-házaspár otthonában cimbalomdelutánok keretében folytatódott a muzsikálás. Ekkor alakult ki az új életrend, ami az utolsó 12 évben állandósult: a Torbágyi úti otthon tanterem, hangversenyterem és stúdió is lett egyben.

A második világháború után folytatódtak a rádióhangversenyek. Az első rádiószeplésre 1946. április 5-én került sor. Ekkoriban már nagyon magányos volt Rác Aladár. A barátok el voltak foglalva az ország újjáépítésével. Nem csak fizikai értelemben vett magány volt ez, hanem szellemi elárvulás is. Bartók Béla halálhíre is lesújtotta. A magas állami kitüntetések sora ezekben az években a Kossuth-díjjal kezdődött. 1948. március 15-én az elsők között kapta meg Rác Aladár ezt az elismerést. Az 1950-es évek elején a Rádióban megindult a magnetofon-felvételekről a tartós szalag-archívumra való átállás. Rác Aladár játékát az elsők között rögzítették. 1950–51 fordulóján négy felvétel is készült a művésszel. 1954-ben a Hanglemezzgyártó elkészítette az első mikrobarázdás, hosszú lejátszású felvételeket Rác Aladárral. 1954 karácsonyán felesége családjától egy magnetofont, valamint 10 hozzávaló lemezt kaptak ajándékba. Ezeket a lemezeket, otthonukban, Rác Aladár játékát és beszédét, visszaemlékezéseit örökítették meg.

Az utolsó években a házi hangversenyek inspirálták Rác Aladárt a gyakorlásra, de az egészségügyi problémák, a reuma, a szívbetegség és a hozzájuk csatlakozó depresszió időről-időre visszavetették a játékban. Kitüntetések és méltatások sora következett: 1952-ben érdemes művész, 1953-ban a Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze lett Rác Aladár. 1953-ban a Magyar Híradó hangos rövidfilmet készített róla. 1954-ben először hangzott el a rádióban az „Életem” című, vele készített hangos portré. 1955-ben a Magyar Televízió félórás dokumentumfilmet készített a művészről az otthonában. 1956. február 28-án az egész ország ünnepelte Rác Aladár 70. születésnapját. 1957. szeptember 1-vel, méltatlan módon, a tanári kar létszámának csökkentése okán megszüntették állását a Zeneművészeti Főiskolán. Rác Aladár 1958. március 28-án, Budapesten hunyt el. Hamvait a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Kroó György az életrajz megírásán túl, A cimbalom mestere című fejezetben Rác Aladár művészetének bemutatására és elemzésére is vállalkozott. A hangszer történetének leírása, a verőfogás Rác Aladár-féle megújítása, cimbalomiskolájának elemzése, a kedves egykori tanítvány, Gerencsér Ferenc visszaemlékezése mesterére mind-mind a műhelymunkába engednek betekintést az érdeklődő olvasó számára. A fennmaradt hangfelvételek mintaszerű elemzése és egybevetése igazi csemegét jelent

⁴ Kroó György Rác Aladáról szóló könyvét e két kivételes barát emlékének ajánlotta.

a „vájtfülű” zenehallgatónak. A zenei elemzések megértését kottapéldák segítik. A könyv függelékében összefoglalva olvashatjuk a Rácz Aladár klasszikus repertoárját képező művek szerzőinek nevét és műveik címét. A könyvet hangzó anyag (a kor technikai lehetőségeihez igazodóan négy bakelit lemez) egészíti ki. Rácz Aladár emléke ma is él. Bár Jászapátiban már nem áll a szülőháza, de a helyi zeneiskola az ő nevét viseli. Idén második alkalommal rendezték meg a város nagy szülöttjére emlékezve a Nemzetközi Cimbalmos Fesztivált és Mesterkurzust. A rendezvénysorozat része volt a jelentős, első ízben látható vándorkiállítás is, amelyet Rácz Aladár és özvegye, Yvonne Rácz-Barblan hagyatékából állítottak össze. Könyvek, kották, kéziratok, műsorlapok és egyéb nyomtatványok mutatták be a művész pályáját. Jászberényben ma már szintén nem találjuk meg a Rácz család egykori lakóházát. A Rozsdás utca azonban Rácz Aladár utcaként szerepel a jászberényi utcanévjegyzékben. Budapesten a Torbágyi út nevét is megváltoztatták, és az ott lakott Rácz Aladárról nevezték el. Pécssett a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület közösségi háza viseli Rácz Aladár nevét.⁵

Kroó György Rácz Aladárról szóló könyvét olvasásra ajánlom mindazoknak, akiket büszkeséggel töltenek el jász gyökereik, kötődéseik, és fontosnak tartják a Jászságban született nagy személyiségek emlékének ápolását, életüknek és munkásságuknak minél alaposabb megismerését. Rácz Aladár, a zseniális cimbalomművész, amint azt a Kroó György által megírt életrajz rövid áttekintése is igazolhatja, méltó arra, hogy a Jászság legnagyobb szülöttei között tartsuk számon.

---

⁵ Ld. az internetes keresőprogram találatait a Rácz Aladár névre való kereséskor. <http://www.google.hu>